

MI A KOMMUNIZMUS?

A kommunizmus kifejlett életrétként sohasem képezett valóságot az antikapitalista mozgalmakon belül, amelyek kereteit eleve egy másfajta világ tradicionális keretei szolgáltatták. Mivel a „tisza” kommunizmusnak nincsen története, s ez az eszme a jövő nyitott lehetőségének számít, gyakran ellentmondásba ütközünk, amikor azt a kérdést tesszük föl, hogy „mi a kommunizmus”. A kérdés problematikussága egyrészt az azt föltevők érthető cinizmusából fakad, másrészt ugyanakkor a jogosan fölmerülő kérdés önmagában is máris problémát jelent: van-e értelme olyasmire rákérdezni, ami „megvalósulatlan”? A tendencia, amely a „megvalósulatlanság” státuszát a „megvalósíthatatlanság” dogmájává merevítené, abból a nyilvánvaló álláspontból fakad, amely szerint mégsem igaz, hogy a kommunizmus sohasem volt valóság. Azonban ha a kommunizmus képzetét nem szorítjuk bele „a berlini fal túloldalán” lévő országok huszadik századi történelmébe, vagy ha nem azonosítjuk teljes mértékben e jelenség történetével, akkor rendszerint a tényleges konstrukciók sorába helyezzük, azoknak a lehetőségeknek a sorába, amelyeket a történelem nem teljesített be. Eredményként mindkét esetben azt a választ kapjuk, hogy a kommunizmus egy soha meg nem valósult – vagy tönkrement – utópia formája. Kik azok a személyek, akik a kommunizmus ál-

lásponjtjára helyezkednek? Ők mindenképp utópisták. Ennek az utópiának a képviselői az utópia hagyományos műfajától eltérően azonban gyakran a fönnálló helyzetet faggatják. A kommunizmus szószólói kétségkívül több sort szentelnek a kapitalizmusnak, mint a kommunizmusnak – ez a szöveg sem lesz kivétel. A dolgok ilyenén állása a következő kérdéshez vezet el bennünket: mi a viszony a kommunisták és a kapitalizmus iránti érdeklődésük között?

Amikor a kommunizmus álláspontjára helyezkedve beszélünk a kapitalizmusról, a viszonyulásunk egyik alapvető tényezője a distantia. A határvonal, amelyik a kommunista pozícióját elválasztja attól a helytől, ahol materiálisan tartózkodik, a kritika nevet viseli.

A kritika az egyik első jele annak, hogy a kommunizmus álláspontjára helyezkedtünk. A kritika és a kommunizmus közötti kapcsolatot szemlátomást hozzátartozik a kommunizmus jelenségének problematizálásához. Ahhoz azonban, hogy a kölcsönösen függő fogalmi viszonyok zavartalanul kialakulhassanak, e lépés megtétele előtt általában véve is föl kell tennünk a kritika mibenlétének kérdését, ugyanis fönnáll a valószínűsége, hogy a kritika mint olyan egyáltalán nem releváns. Az egyetemes heteronómia korában, amikor az összehangolhatatlan életeket, nézeteket és tapasztalatokat semmiféle isten vagy király nem lehet képes közös nevezőre hozni, a régi kritika értelme romokban hever. A kritika vesztett erejéből, lényének motorja lassan elveszti a destruktív és transzformatív munkájához nélkülözhetetlen energiát. A kritikát a legjobb esetben is csak ironikus formában tudjuk elgondolni, ami így a végtelen regresszió és öndestrukció munkáját jelenti, melynek során szakadatlan ironikus támadások érik a megalapozott kritika státuszára igényt tartó nézeteket. A kommunizmus pozíciójából kiinduló kritikai föllépés emellett a környezet felé fordulás hiú módját jelenti, ami inkább elriasztja a kíváncsikat, semhogy fölkeltené az érdeklődésüket. A kritika kommunista változatának gögje, a lebutított tömegekről és az elvesztett emberségről szóló diskurzus, amely az öregek

otthonának polcain porosodó könyvek archaikus nyelvén szólal meg, nem számíthat túl sok sikerre. Úgy tűnik, a cinizmus sokkal enyhébb büntetés az ilyen jellegű kihágásokra, mint az irónia. A jogos cinizmus ki-zökkenti a kritika „értelmes” menetét, gyakran magából a cinikusból indul ki, aki önma-gának és a beszélgetőtársának is nekiszége-

zi a kérdést: „mit jelent kommunistának lenni? Miféle ember az?” A kommunizmus kérdése ezzel az ember természetére vonatkozó kérdéssé válik. Ha a kommunizmus eszméjének képviselője arra hivatkozik, hogy az emberi természet nem létezik, olyan üres térbe hatol, ahol nem csupán a kommunizmus lehetséges, hanem minden. De az is lehetséges, hogy nem önmagában a kritika művelete problematikus – aminek gond nélkül a megérdemelt elismeréssel adózhatunk –, hanem inkább a művelet előfeltételei, azok a feltételek és pozíciók, ahonnan kiindul. A kérdés ekkor nem a kritika értelmére vonat-

kozik – természetesen valami nincs rendben a világunkkal –, hanem a célszerűségére („a kommunizmus túlságosan utópikus megoldás”). E vélekedés szerint a kritika egy adott pontig kompetensen és jogosan vizsgálja a jelenkori világ körülményeit és feltételeit, és meg lehet találni azt az utat, amelyik nyitott minden „értelmes” jövőképzet iránt, a kommunizmus elképzelése ugyanakkor átugorja a jelen világ fönnálló feltételeinek szakadékát, eltörli a határokat, és a gőgös szellemeket a gyárilag előállított utópiák felé kalauzolja. A kritika a képzelőerő játékszerévé válik, s ígérete, az „új világ”, csöppet sem vonzó. Az „antikapitalizmus” a legjobb esetben is a kommunista álláspont viszonylagosan „kritikai” részeleme, amely folyamatosan értelmet fecskendez a mozgalmába. S ez részben el is fogadható, ám a kritika, amint elhagyja a kapitalista világ territóriumát – ahol a destrukció technikáival prófétikusan és szent dühvel mutat rá a személyes és „strukturális” igazságtalanságokra, borzalmakra –, máris fölvad a felelőtlen képzetek ködében. Az elemzések csataterét elhagyva az összes többi olyan mozgalmat is odahagyja, amelyek változásra törekszenek, és belép az öregek otthonába, ahol arra van ítélve, hogy avított könyvekből felelősségtudatot merítsen magának. Ez a dráma nagyon hamar komikus elemekkel dúsul, hiszen abban a pillanatban, hogy a radikalizmus és a cinizmus homályos ködében fölsejlenek a kommunista utópia körvonalai, a reakció egyértelmű: még ha lehetséges lenne is ez a fantazma, okvetlenül mindent meg kell tenni, hogy meg ne valósuljon. A mennyország, Isten műve, rég elveszítette varázsát, már senkit sem ígéz meg a békében és szeretetben töltött tökéletes unalom örökkévalósága – a szerves élet sebességével és derűjével ellentétben. Ugyan miféle kilátásai vannak a kommunizmusnak, az emberi kezek utópiájának, ami legföljebb kétséges minőségű unalmat jelent.

Mi mást is jelenthetne a szükségletek generalását megtagadó világ, amelyik mentes az úgynevezett „fölösleges” termékek élvezetétől, mint a „közvetlen” demokráciában való részvétel unalmát? (Hát a mizantrópok és

a különcök, az „elvtársak és elvtársnők” jelenléte helyett a produktív semmittevést választók, a terheket valaki másra lőcsölők számára nincsen hely?) Emellett egyfajta infantilis racionalitás, valamint az emberi érzelmek pszeudoaritmetikája is fölüti a fejét (kevesebb magántulajdon = kevesebb nézeteltérés és vita), továbbá az ideológia és föltétele-

zett antipódusainak ördögi körei, az emancipáció és az erőszak stb. is megjelennek. Az utolsó adu a természet rendjének megőrzésére irányuló hivatkozás, ami semmivel sem takar többet e rend állandó transzformációjánál, s amelynek története nem is választható el az élet és a nemek, a fajok tönkretételétől, amihez képest még a posztapokaliptikus fantázia legmélyebb rémálma is gyerekcipőben jár.

A kritikának, úgy látszik, nincsen alapja, hisz a kommunizmus eszméje nem más, csupán átgondolatlan utópia. Más szempontból ugyanakkor az a tény, hogy a kommunizmus

utópiája nem olyan égbolt, amelyik fenyegetné a kapitalizmus földi világát, a kritika lehetőségét hordozza magában. Amennyiben a kommunizmust utópiának tekintjük, kizárólag sajátos értelemben vett utópiáról beszélhetünk, mivel a kritika ebben az esetben két különböző materializmus konfliktusát jelenti. Ennek a forгатókönyvnek a jegyében a kapitalizmus a matéria elszigetelésében, a termelési viszonyok testiségre történő redukálásában fejezi ki magát, míg a másik opció a materializmus kiszabadítását követeli a tőke bilincseiből. Ebben az esetben a kritika a fogalom fölosztásának és kategorizálásának a technikája. Ez a kritika Janus-arcú: egyik arcával a fogalom represszív funkcióját szemléli, a másikkal a fogalmak „emancipatorikus potenciálját” kémleli – a *matéria* mint feltétel így megkettőződik. E mögött a dualizmus eszméje húzódik meg, amely többé nem két eredendően összehangolhatatlan princípiumot, hanem inkább az összehangolhatatlan princípiumok megállás nélküli újratermelésének forszírozását jelöli. A kritika tehát egyfelől azt hangsúlyozza, hogy a szabadság fogalma beszorult a kapitalizmus strukturális miliójébe, ez pedig a fogalom potencialitásának a piac funkcionális kategóriáira történő redukációjához vezet: a szabadság mint szabadpiac, a közvetlen állami erőszaktól, a másik szabadságától való szabadság etc. Másfelől ugyanakkor a szabadság potencialitását, szabályozatlan hatását ki igyekszik menteni a struktúrába való beszorultságából. Nem fontos, hogy a kritika melyik fogalmakon végzi el a munkáját: mind egyiket elsajátítja, és a kapitalizmus struktúráján belüli redukzív, izolált szerepüket az ellenállás fegyverévé változtatja.

A kritika problémája tehát az általában vett materializmus problémája. Amikor a „szabadság” fogalma a társadalmi élet matériájában – Uroborosz, a saját farkába harapó kígyó mintájára – önreferenciálisan önmagába göngyölődik, bekebelezi őt a kapitalizmus struktúrája, s ahelyett, hogy maradéktalanul önmagára találna, az áru anyagába ütközik, avagy a supermarket terébe, ahol a fönnálló struktúra testiségének gátjába tor-

kollik. Gondoljunk csak az „Ez nem szabadság!” fölkiáltásokra, amelyek a „Pepsi vagy Coca”, „Mac vagy Windows” választás szabadságának fölkiáltásakor harsannak föl. A kritika már akkor problémába ütközik, amikor rámutat a szabadság azon aspektusára, amelyet a struktúra nem reprezentálhat s nem fejezhet ki – miután a fogalom eredendő materiájának kérdését is magával hozza (milyen ennek a csonkítatlan szabadságnak a formája?), amit pedig nehéz az absztrakcióból az emberi viszonyok „valós” gépezetére átültetni. Az átültetés nehézsége rendszerint visszavonulásra, az absztrakció elvetésére kényszeríti a kritikát, amikor is az *adottra* hivatkozva megpróbálja eltávolítani a szabadság metafizikáját; másrészt azonban teljes mértékben átadja magát az absztrakciónak, végül pedig a szabályozatlan potencialítások utópiájának. Jóllehet a kritika megosztotta saját magát, mindkét új ága a cinizmust tévedhetetlenül vonzó magnetizmustól szenved. A kommunizmus mint olyan nemlétezése megköveteli, hogy kifejtsük az új rendszer mellett szóló érveket. Azokat a fölhívásokat, amelyek ráirányítják a figyelmet a kapitalista termelési rendszernek való alávetettségéből következő éhínségre, járványokra, igazságtalanságokra és borzalmakra, valamint ezek kiküszöbölésére szólítanak föl, a „szimulációval” szemben pedig a szabadságra, a környezet megóvására és a természet „megmentésére” hivatkoznak, mind a kapitalizmus, mind a kommunista álom retorikája bekebelezte. Ámde egy világ azért lehetséges, mert létezik – maga a fakticitás nem kíván további magyarázatot, ellenben mindennemű igazolás föltételeit fölállítja. Ezáltal a kapitalista világ retorikája diktálja a kommunizmus lehetőségének föltételeit: milyen az új világba való befektetés esélye, más szóval, kifizetődik-e a kommunizmus, vagy netán a meggyőződéses utópikus materializmus végtelen fogalma eleve katasztrofális csődre ítélt-e? Az érvek láncolata immár nem az ilyen vagy olyan istenek panteonjához vezet, hanem a fogalmak minden strukturális szennyeződéstől történő megtisztítására – mégpedig a kritika céljaira. Ezt

a kritikai szerepet a kommunizmus fogalma játssza, miközben folyamatosan tapogatózik a kapitalizmus kritikájának szolgálatába állítható ideálok között; másfelől amennyiben „realisztikus és gyakorlati” tartalmat nyer, a pozitív kifejtésére irányuló összes követelés a degradálódásához vezet, és fönnáll a veszélye, hogy a népnek szánt többi „ópium” közé helyezik. Abban a pillanatban, hogy a „józan észnek” megfelelő formájában szembeszáll a kapitalizmus valóságával, elvesz a kritikai védereje, és rendszerint szétömlik a huszadik század történelmén – a Gulagra, Sztálinra, a mézárításokra és a többi hasonlóra. Más szóval a kritika nem képes megtalálni az arany középutat a radikális kritikai materializmus és az értelmetlen követelések szakadéka között. Új ideológia, valamely új istenekbe, a csupasz államhatolomba és a pártok erejébe, vagy akár a „tiszta kontingenciába” vetett új hit nélkül, a kommunizmusnak mint olyannak, úgy látszik, nincsenek perspektivikus kilátásai, oly mértékben – az őt folyamatosan eláruló – kritikán alapszik.

A probléma meghaladásának érdekében persze lehetséges volna, hogy egyszerűen átlépjük az általában vett dualizmus kérdését, ami a kortárs diskurzusokban nem lenne éppen újdonság. A természet és a társadalom, a szubjektum és az objektum, a munka és a tőke, a tudat és az akarat dualizmusai manapság nem különösebben vonzó fogalompárok. Azonban ezeknek a fogalmi sémáknak a kihalása és a kritika „X és Y túloldalára” történő elhelyezése, ami alkalmas lenne a fogalmiság indifferens mezejének keresésére, nem vonja ki a kritikát – még az indifferencia pozíciója sem! – a dualizmus egyetemes kérdése (azaz a dualisztikus ellentétek szabályozatlan produkciója), illetve a szabadság fogalmán belüli hasadás alól, amellyel a materiális szabadság heterogenitására mutatnak rá. Az említett formák átlépésére tett erőfeszítések végül a következő választással szembesítenek: vagy radikálisan másként kell elgondolni a kritikát, vagy számolni kell a ténnyel, hogy a jelenlétében minden kommunizmusnak csupán nominális jellege lehet.

Maja Solar

DORA MAAR

annyira fáj a fejem, annyira
de múzsa kell legyek napi 24 órán át
nincs alvás a kancerogén képernyőkön
nincs elefánt hogy költészetet csomagoljon
nekem
nincs jacques lacan hogy elemezzem engem

az antihermeneutikus *nem keres, hanem talál*
rántott uborkák gyarmatosítják a teret
füst cirkál a kidomborodó képeken
a nem-anyai könnyek felett
a múzsa dolga a sírás is
hogy gyönyörű ihletet adjon a kesergéssel
könnyel, vérrel és más szarokkal teli irodalomnak

a fényképeken levágott ujjak és véres kesztyűk
annyira szépek voltak, annyira
mert csak így tudom hogy élek

OROVEC Krisztina fordítása

A kritika közvetlenül hozzá van láncolva a tárgyához, a kritikába nem lehet olyan hatalmat oltani, mint a fogalomba: tisztaságot és fennkölt indifferenciát; a fogalmak fölszagatása révén a kritika óhatatlanul fölszagatja magamagát is. A kritikát a beléje épített mechanizmus valamennyi fogalomtól megkülönbözteti. Kritika nélkül a szabadság a szupermarketben élvezhető szabadságot jelent, nem jelenik meg a „valamilyen másfajta szabadság” hiánya, amiként a civilizációk évezredek életük során nem is sóvárogtak több szabadságra: a szabadság a közösség autonómiája volt, a polgár sajátja, a visszahúzódó egyed szingularitása etc. Amennyiben a múltban létezett is az X szabadságformula – a nem-szabadság vagy a szabadság bármely formája –, a kritikának nem kellett szükségképpen aktivizálnia, voltaképpen leggyakrabban nem is volt aktív, mivel a szabadság – a fogalmat használó X gondolkodó

szabadsága – és a vele ellentétes X között egy egész apparátus állt, olyan erőkkel fölruházva, amelyek a fogalmat birtoklót elhatárolják mindazoktól, akik az X pólushoz tartoznak. Ám amikor a szabadság járványszerű jelenséggé válik, amely a materiális élet minden pórúsában jelen van, elkerülhetetlen, hogy többszörösen megkettőződve jelenjék meg, ahhoz a teatrokráciához hasonlóan, amiről Platón beszélt, s amihez képest a demokráciáról szóló beszéd sem hagyott olyan keserű szájját. Ez lehetetlenné teszi a kritika bármiféle visszavonulását, hisz a visszavonulás minden útjának végén maga a kritika – e dualista replikáció motorja – áll. (A kommunizmus álláspontja felől kifejtett kritika első lépésben magával vonja az elégtelen kritikától való elhatárolódást, amelyeket szimulációként, nem-radikálisként, burzsoáként stb. jelölnek meg.) Amennyiben a *szabadság és X* képletnél maradunk, hamar belátjuk, hogy mindkét fogalom kölcsönös összefonódásra törekszik egymással, és az így megkettőződött szabadság nem más, mint az egymásba fonódás eredménye. A jelenkor kontextusából mindenesetre egyetlen következtetésre juthatunk: a kritika a végét járja.

Ha lehetetlen megtalálni azt az alapot, ahonnan kiindulva a kritika következetesen és teljességre törekedve elvégezhető a maga destruktív és transzformatív munkáját, akkor ez az általában vett fogalom absztrakciójának a következménye. Ám ha a fogalom mint olyan nem lehet a kritika alapja, akkor nem elég csupán megengedni a fogalom kollapszusát az emberi világban, hiszen ez úgyszólván már bevégzett folyamat. A szabadság fogalma a legmagasabb absztrakciós szinten a töredezettség és a materiális egzisztencia legnagyobb fokát föltételezi – mindent át szeretne fogni, de valami megakadályozza ebben.

*

Mivel a fogalom materiális redukcióját lehetetlen elviselni, rendszerint egy másik világba transzponálják – a természetbe. A hosszú emberi történelem során ez a világ gya-

korta igen elfogadhatónak tűnt, habár nem ez volt az egyetlen terület, ahol biztonságba helyezhettük a fogalmakat, abban reménykedve, hogy ily módon nem csupán magas fokú absztrakcióra tesznek szert, ami nem hajlik a „strukturális” deformációkra; hanem ezen túl széles, közvetlen materiális alapra is. A XVII. és XVIII. század kritikusi számára a régi rezsim ellen a természet kínálkozott megfelelő szövetségesül. A természetbe át-emelt fogalmak a hajó szerepét játszották, amivel biztonságosan evezhettek a természet „előrelátható” hullámain. Ám a természet csupán viszonylag rövid ideig volt harcostárs a vállalkozásban – s hamarosan ráeszméltünk, hogy a természet több mint közömbös bármely követelménnyel szemben, így azokkal a fogalmakkal szemben is, amelyekkel megterheltük. Az alap (*der Grund, le fond*) ezzel megmutatta a másik arcát is – a földrengés lehetőségét. A lisszaboni földrengés, amely a geológia és a filozófia állandó konvergenciáját – akárcsak a szakadékkal való nem ritka flörtölést is – a tragédia pillanatától máig magával vonja, mindössze egy példa arra a fölfedezésre, hogy az *alap* a saját törvényeit követi, és közömbös az ember követeléseire. Az a hipotézis, hogy a kritika lehetőségét mindenképp a folyamatszerűséghez kell kötni, más szóval, hogy a kritikának immanens karaktere van és a saját törvényszerűségeit követi, nagyon gyorsan válságba került. Ugyanis ha ennek a folyamatszerűségnek vannak határai, akkor ez célszerű processzust kíván meg, azaz egy végső formát, amelyben a kritika kimerül. Az így meghatározott fogalomrend leképezi a kritikának ezt a belső összefüggését. A kritika új formát nyer, mindezen fogalmak összességévé válik, ahol mindegyik fogalom, intrisztikus jelentésétől függetlenül, legyen az a szabadság vagy a háború fogalma, eljátssza a maga külön szerepét. A szabadság, a zsarnokság vagy a polgár fogalmai eljátsszák ezt a szerepüket – nagyon gyakran a természet testén. Jóllehet a kritika álláspontjáról kétségbe vontuk a természet szövetségét, számos successzív, rokon fölfedezés, amelyik a korai kapitalizmusban ironikusan, noha semmi-

képp sem szükségszerűen követte egymást, a természet árulása fölötti elszörnyedésbe torkollott. Az entropikus erők és a geológiai rétegek, amelyek az ősi iszonyatok nyomait rejtették, elvezettek a természettel való különféle szövetségek delegitimizálásához. Ez persze nem volt újdonság: az ember azelőtt is meglehetősen gyakran kereste a természet rendjétől való mind nagyobb eltávolodás tengelyét, eközben az irónia gyakorolta azzal forgatta ki ezt az igyekezetet, hogy az „ember” legnagyobb teljesítményeit, amelyek a specifikusan *emberi* példaszerű szerepét játszották, saját műveként visszavette. Az irónia visszahajlította önmagába az ember és a természet határát, s így kívül marasztalata az embert, mindenféle meghatározás nélkül. Így aztán a művészeti génius, az „emberi” mintapéldánya egyúttal a rejtett automatizmus legmagasabb fokának, azaz a minden tudatos tettet fölülmúló, természet adta tehetségnek az ábrájává vált. (Heinrich von Kleist ebből a szempontból úttörő volt: az ösztön és a gép tökéletességét hangsúlyozta, amelyekre a tudat nem maradhat közöm-

bös.) A fogalom mint a kritika eszköze ennek eredményeként a természet ránk kényszerített automatizmusának szerepébe került.

Nyilvánvalóvá vált, hogy a természet a maga kísérleti vállalkozásaiban sokkal jobban játssza a forradalmár, mint a rend őrének szerepét, valamint fölsejlett a természeti folyamatok és a forradalmi léptékű politikai követelések szinkronizálásának tendenciája. Ugyanakkor amennyiben így áll a helyzet, a fogalom a kritika körén belül problematikusá válik. Amikor a kritika látszólag elvégezte a földadatát, a célszerűség fogalma, a vágyott rend elérésével, úgy általában is igen ambivalenssé válik. A kritika munkája fölötti felügyelet lehetetlensége, a kritika ama tulajdonsága, hogy valamennyi jelenséget permanensen „fogalommá” és delegitimált valósággá kettőz meg, egyúttal a legnagyobb veszélyt is magában hordozza azok számára, akik már, föltételesen szólva, megvalósították az „előző” fogalmat a kritika rendjében. Erre a heterogenitásra számos példa akad, a görög szofistáktól kezdve Robert Ketten és Babeufön át a francia *sans-culotte*-okig.

Olyan rendre, amelyik hatékonyan megtartja a természettel szembeni distanciát, ám egyúttal lehetővé teszi a világ *megváltozásához* és *transzformabilitásához* szükséges materiális feltételek szimulációját, elkerülhetetlenül szükség van. A kapitalizmus konstitúciójának történelmi föltételei óhatatlanul magukkal vonták ez utóbbiak legitimitációját. (Ebből a szempontból nézve az utópia olyan kategória, amelyik a kapitalizmus korában nyeri el teljes értelmét.) A kritika lehorgonyozása a természeti rendben kockázatos vállalkozás, de nem teszi lehetetlenné az ellentétes műveletet, a természeti erők, a változás föltételének tekintett materializmus transzponálását a kritikai apparátusba. Ez azonban csupán e destruktív materializmus árnyéka lehetett. Mégis, amennyiben a kritika megzabolázása lehetséges jelenség, annyiban azt egy gép formájában kell elgondolnunk. Olyan automatizmust kell keresni a természetén kívül, amelyik sokkal könnyebben emberi ellenőrzés alá vonható, mint a természet – ehhez a természetes automatiz-

musra mért csapásra volna szükség. E csapás apparátusa a gép volt.

A gépek, amelyek az utóbbi néhány évszázadban benépesítették a világunkat, a természettől történő elhatárolódás igen kívánatos eszközei lettek. Ezek a lények, az egyszerű, izolált automatonoktól kezdve azokig a gépekig, amelyek a működésükhöz szüntelenül igénybe veszik a külső matériát, befészkeltek magukat a szokásainkba. A géphez való hozzászokás az emberek egymás közötti életében valósul meg a legmagasabb fokon, ami immár egy absztrakt gépezet körvonalait sejteti. Ez a gépezet gyakran a struktúra nevet viseli, amit proleptikusan kiterjesztettek a történelem összes korszakára, jóllehet ez az elnevezés nem megfelelő, tekintettel arra, hogy nem csupán az elementáris mechanizmusokra való redukcióról van szó, hanem a rendszer, egyáltalán a társadalmi formáció – s vele együtt a gépek bősége (az óráktól a gyári monstrumokig) – egyfajta „kedvezményezett izolációjáról”, egy olyan, nem redukálható életről, amelyik csak minden elem totalitásaként integrális, s amit a külső környezet is – ami itt elsősorban a természetet jelenti – élesen behatárol. *Ecce machina...* A bilincsből született faj, amelynek egyetlen *raison d'être*-je a munka, egyszersmind az ember és a társadalom allegóriájaként szolgál. A szabadság első lépését ugyanakkor nemegyszer éppen ez az átmenet adja meg – az egzisztencia allegorikus regiszteréből a tautegorikusba. A tudomány nemcsak hogy analógiákkal kezdett el élni, olyan törvényekre és mechanizmusokra támaszkodva, amelyek azelőtt szóba sem kerültek, hanem arra is készen állt, hogy radikálisan megváltoztassa ezeket a mechanizmusokat. Csakhogy a világ megváltoztatása *valamennyi* gép totalitását magával hozza. *A valamiről való tudat*, a világ megváltoztatásának emberi technikája, a forradalmároknak nevezett professzionális technikusok populációja, a mérés és egyéb aktivitások járványa nem a gép egzisztenciájának kizárólagos módusai, ellenkezőleg, „egyetlenegy példányt” jelölnek, amely, mint olyan, elképzelhetetlen a gépek egész fájának rendszere nélkül. A gépek a mi történelmi pozíciónkból

tekintve *a priori* a világrendbe vannak instalálva, s a világ nehezen képzelhető el nélkülük. Csak ez az egész – mint önazonos totalitás – viselheti a gép nevet, ami ebben a formájában a természettel fönntartott viszony keretein kívül eső automatizmus garanciája, miközben a viszony legfőbb leképezésévé a fogalom vált, ami tökéletes választ kínál az utópia kérdésére. Az utópia tulajdonképpen nem más, mint tökéletes gépezet, funkcionális részekből összerakott materiális utópia, aminek váza és célszerűsége van, s amit más gépek laknak, ezzel pedig minden égi utópiát fölöslegessé tesznek. A géniusz ismét inkább emberré válhatott, semmint természeti erővé – emberré, akit a szocializáció technológiáival raktak össze.

Innen nézve a kritika egyrészt fennmarad, de az embernek alárendelt gép integráns részeként, és annyiban van élete, amennyiben az a kapitalizmus világába tartozik. Mindenképp jeleznünk kell, hogy a kritika mindig a „rendszerbeli vagy strukturális immanencia” regiszterében van, a gép tartozéka, és bizonyos értelemben transzformációjának indexe. Így viszont lehetségessé válik, hogy törvényeket írjunk elő a természet számára, egy olyan analógia révén, amely most nem a természet felől tart a gép irányába, hanem ellenkezőleg, a géptől a természet felé. Másrészt az, hogy a kritika benne foglalja a kapitalizmus rendszerében, mégsem oldja meg a fogalom absztrakciójának kérdését, valamint azt a kérdést sem, hogy ez a bennefoglaltság milyen módon kapcsolódik azoknak a követeléseknek a megvalósításához, amelyek teljes mértékben kifejeznék a fogalom „terhét”. A kapcsolat megértése most megköveteli, hogy a problémát a gép és a fogalom viszonyának szempontjából fogalmazzuk újra. Amennyiben biztosságának súlypontját a fogalom gépi karaktere szolgáltatja, akkor ez a gépre visszavezethető természetes genealógia eredménye, más szóval a gép nem más, mint a természet materiális ereje, amit a természet behatárol, ugyanakkor alá van vetve az embernek. A kritika ebben az értelemben, mint főntebb jeleztük, egy lépést sem tehetett volna meg anélkül, hogy a ter-

mészetbe le ne horgonyzott volna – csak ez most a gép révén történik meg. Minden kritika – például a rendszer ellentmondásosságának fogalma is – ezeknek a materiális erőnek a fakticitásában keresi a legitimitását, de az, hogy a gép az emberi szükségletek termelésének és a tőke öncélúságából fakadó érdekeknek rendelődik alá, nem azt jelenti, hogy nem bukkan föl egy még sokkal mélyebb ellentmondás: a gép kibújik az emberi öncélúság alól, és saját célszerűsége tesz szert, ami úgymondván letéríti útjáról az ember parazita öncélúságát. A gép automatizmusa, ami kezdetben a nem-szabadság birodalmát hozta képbe, most, ezzel szembeszegülve, a szabadság követelésévé változik, az ember akaratának elutasítása pedig nagyon gyorsan saját automatizmusának szabadságkövetelményévé válik. A tőke öncélúságával szemben megjelenik a gép *mint olyan* divergens öncélúsága. Ez egyrészt kezdettől fogva fenyegette a kapitalizmust, másrészt minden kommunista utópiát szétrombolt. A tőke öncélúsága önálló értelemként mutatkozik meg, amelyik idegen a géptől mint olyantól; eközben a történelem – mint a szabadpiac vagy mint a föloldott ellentmondások birodalmának – értelme a kollapszus küszöbére jut, mivel ez az „öncélúság” a gép automatizmusán élőködő idegen erővé válik. Az eddig közömbös – és így minden valorizációtól elválaszthatatlan – gép ezennel megszakítja a közömbös viszonyt, autonómiára tesz szert, s ennek során olyan testté válik, amelyen minden idegen célszerűség parazita jelleget nyer. A gép ezt a kompetenciát persze a természeti erőkből meríti. Mégpedig a permanens innovációk útján – ezek széttörik a specializáció és a munkamegosztás szűk kereteit, amelyek közé azelőtt beszorították. Ugyanis ha a gép azt az apparátust jelöli, amellyel hatékonyan írhatjuk elő a törvényeket a természet számára, magának a gépnek a természete megszakítja ezt a szintetikus aktust, és valamennyi törvény fölfüggesztésének tendenciáját tükrözi – nem mintha a természet hatásköre alá tartozna, hanem azért, mert átveszi és szimulálja azokat a természeti erőket, amelyeket nem az ember írt elő.

Amit az emberi ész diadalaként ünnepe-
tek – vagyis a természetre mért csapást –, ar-
ról most úgy tűnik, a természet újabb lépése a
szervetlen élet új formája felé. Ebből a szem-
pontból a kritika permanens krízis a gép egy-
fajta ellenőrizetlen és explozív életének for-
májában – miközben az ember gépies elide-
genedése többé nem rendelkezik a humanis-
ta megállapítás státuszával, annál inkább ilye-
nek azonban a gép antropomorfizációjának té-
zisei. Egyszerűbben mondva, a kritikát nem le-
het leállítani, sem „mértékletessé” tenni, a kri-
tikai „többlet” a fönnálló rendhez és a fönnál-
ló kritikához viszonyítva nem pusztán megke-
rülhetetlen, hanem a kritika maga is az abszo-
lút önreplikáció folyamata, mely immár auto-
matizált jelleget nyert. A kritika bizonyos érte-
lemben termodinamikai kategória, amelyben a
természet és a gép egyként osztozik, s ekkor az
embernek nincs más választása, mint a bírálát.

Ha egyáltalán lehetséges a kritika krízi-
séről beszélni, akkor az nem a „tiszta” fog-
alom megvalósításának lehetetlenségére vall,
tehát a nem-szabadság mindig jelen-
lévő elemére, sem a „korrekt fogalom” elő-
állításának – a „Mi a kommunizmus?” kér-
désére adott válasz – képtelenségére, egy-
szóval nem a jelen és az utópia dualizmusára,
hanem a saját ellenőrizetlen hatékonysá-
gára, állandó replikációjára, amiből leszűr-
hetjük azt a következtetést, hogy a képze-
tek, az eszmék és a vágyak világba történő
transzformabilitásának lehetetlensége a kri-
tikának nem botrányköve, hanem permanen-
sen explozív tevékenységének eredménye.

*

A „Mi a kommunizmus?” kérdése csupán
körvonalazható, de a kérdés összekapcsolása a
gép problematikájával mindenképpen új gon-
dolati lehetőségeket nyit meg. A kommuniz-
mus, noha rendelkezik azokkal az ismérvek-
kel, amelyek a kapitalizmus rendszerjellemez-
őinek (magántulajdon – kizsákmányolás – osz-
tálytársadalom stb.) tagadását jelentik, nem
létezik. Ez az állítás nem azt sulykolja, hogy
a kommunizmus értelme az üres hely, s nem
is jelent mást, mint a jelenkor bilincsei elleni

harc képtelen feltételét, amely abban a pill-
anatban elpárolog, amint a harc véget ér. Ez az
állítás nem is az abszolút kontingencia szük-
ségyszerűségét hirdeti, abban az értelemben,
hogy a szakadék egy jobb világ hírnöke lenne.
Ellenkezőleg, ha a huszadik század romjai alól
előbányászunk egy rég megkövesült fogalmat,
a progresszióé, és ezt a fogalmat az organizá-
ció komplexitásának megnövekedett fokaként
és a gép égisze alatti regulációjaként értelmez-
zük, akkor a kommunizmus, ha nem is egy
„jobb” világot jelöl, kijelölheti a progresszió
pontját a jelenkorhoz viszonyítva. A kommu-
nizmus nem annyira a reguláció és az embe-
ri természet organizációjának ügye, hanem in-
kább a gép természetességéé, hiszen a maga-
san fejlett, komplex organizáció annak a rend-
szernek a *conditio sine qua non*ja, amely életfor-
májában eltúri a kritika permanens munkáját
is magában foglaló kritikát. (A kommunizmu-
son belüli közösségi formák minden elképze-
lése bizonyos értelemben magával vonja az
organizáció és a komplexitás, a kritika és a re-
guláció, végső soron a gépiesség sokkal maga-
sabb fokát.) Ez a mennyiségi különbség a je-
lenkor és az utópia között egyrészt a kapitaliz-
mus és a kommunizmus közti – a regresszió
ellenében kifejtett – kontinuitást fejezi ki, más-
részt szükségszerűen minőségi változásokhoz
vezet. A jelenlegi rendszer minden bizonnyal
nem viseli el a komplexitás és az elkerülhe-
tetlen transzformabilitás óhatatlanul elkövet-
kező fokát; ámde ugyanilyen alkalmatlan a
posztmodern neolitikum nem regulatív kép-
zete, vagy a természettel harmonizáló élet el-
képzelése, amelyek a kommunizmus nevének
hallatán megszállják a jelenkort. Valamiféle
új barbárságot leszámítva, az alternatíva (ta-
lán kizárólag) csak mint univerzális gépezet
lehetséges: olyan világgént, amelyik nem le-
het befejezett utópia, azonban amelyik integ-
rálhatja a jelenkor óriási transzformabilitását.
Más szóval a kommunizmust úgy lehet elgon-
dolni, mint a régi dualizmusok keretein kívül
eső gépet, amely ugyanakkor nem berzenke-
dik a kritika új feltételét jelentő innovatív du-
alizmusoktól.

RADICS Viktória fordítása